

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

«Φαναριώτικες» μεταφράσεις έργων του Μολιέρου. Το χφ. III.284 της Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» του Ιασίου

Άννα Ταμπάκη

doi: [10.12681/er.224](https://doi.org/10.12681/er.224)

To cite this article:

Ταμπάκη Ά. (1997). «Φαναριώτικες» μεταφράσεις έργων του Μολιέρου. Το χφ. III.284 της Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» του Ιασίου. *The Gleaner*, 21, 379–382. <https://doi.org/10.12681/er.224>

Quoi qu'il en soit, ci git Moliere;	ὡς ἄριστός τις Κωμωδὸς καμώνεται καὶ κάμνει.
Comme il étoit grand Comédien,	"Ὅταν ὑποκρίνεται νεκρὸν, ἄριστ' ἐπιτυγχάνει.
S'il fait le mort, il le fait bien.	"Ὅπως κιὰν εἶν' ὁ Μολιέρ ἐκείνος κατ' ἐν- ταῦθα.

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

“ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΕΣ” ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ

Τὸ χρ. ΠΙ.284 τῆς Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» τοῦ Ἰασιίου

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ τῶν πάλαι ποτὲ Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιφυλάσσει στὸν ἐρευνητὴ εὐχάριστος ἐκπλήξεις. Σ' αὐ-
τὲς τὶς προνομιακὲς περιοχὲς, ἡ μικτὴ ἐλληνορουμανικὴ κοινωνία ἐστρεψε
ἀπὸ ἐνωρὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σὲ κλασικὰ ἔργα τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς
ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας καθὼς καὶ σὲ κείμενα τῆς νεώτερης δραμα-
τουργίας. Οἱ ποικίλες χειρόγραφες μεταφράσεις ποὺ ἐκπονήθησαν μέσα
στὸν 18ο αἰώνα καὶ στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου ἐξακολουθοῦν νὰ ἀπο-
τελοῦν ἓνα ἀνοιχτὸ καὶ προκλητικὸ πεδίο ἐρευνας καὶ μελέτης. Ἡδῆ σὲ
παλαιότερη ἐπίσκεψή μου, τὸ 1992, στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀ-
καδημίας, διατρέχοντας τὰ ἀκαταλόγητα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, βρέ-
θηκα μπροστὰ σ' ἓναν σταχωμένο κώδικα τοῦ 18ου αἰώνα,¹ ποὺ περιέχει
ὀλόκληρο τὸ β' τμήμα τοῦ *Δὸν Κιχώτη*, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία
πρέπει νὰ βασίστηκε σὲ ἰταλικὸ ἐνδιάμεσο. Τὸ πόνημα ἐμφανῶς ἐντάσ-
σεται σὲ μία σειρά φαναριώτικων κωδίκων ποὺ περιέχουν ἀποσπάσματα
τοῦ ἔργου τοῦ Θεοβάντες² καὶ τοποθετεῖται κατὰ πάσα πιθανότητα χρο-
νολογικὰ στὴν περίοδο ἡγεμονίας τῶν δύο «μεγάλων» Μαυροκορδάτων,
τοῦ Νικολάου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου, ἀνήκει μὲ ἄλλα λόγια στὴν μεταφρα-
στικὴ παράδοση τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα.³

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Ms. Gr. 1479, 530 φφ.

2. Σχετικὰ μὲ τὶς παλαιότερες, χειρόγραφες μεταφράσεις σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα
τοῦ Θεμελιώδους αὐτοῦ ἔργου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀφηγηματικῆς παράδοσης, βλ. Λουκία
Δροῦλια, «Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη* (Περιγραφή ἑνὸς κώδικα)», *Ὁ*
Ἐρανιστὴς Δ' (1966) 25-29· καὶ Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ἡ πρώτη γνωστὴ νεοε-
λληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
*Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη Στα-
μάτη Καρατζᾶ*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 175-184.

3. Ἔχω πραγματευθεῖ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμα ἐργασία μου «Ἡ
δεξιὼση τῆς δυτικῆς παιδείας μέσα ἀπὸ τὶς λογοτεχνικὲς μεταφράσεις: ἡ περίπτω-
ση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», εἰσήγηση στὸ Σεμινάριο στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρεᾶ, «Οἱ
Φαναριώτες καὶ οἱ ἀπαρχεῖς τοῦ Διαφωτισμοῦ: ἡ συμβολὴ τῶν Μαυροκορδάτων (28
Φεβρουαρίου - 2 Μαρτίου 1994)», ποὺ ὀργάνωσε τὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ, στὴν Ἀθήνα, σὲ συ-

ἴσως) πᾶσι τὸ μὲν ἴσον ἐν χάριτι, νὰ μὴ
 ἴσως ἄρα διὰ ἀγαθὸν μὲν ἀποφασίσαν
 νὰ μὴ ποιοῦν μὲν ἴσον τῶν ἐθνῶν
 ἀνδραγαθῶν καὶ νουθετοῦν τῶν. διὰ
 γὰρ νὰ μὴ πλάσσειν νὰ εἴη ἡ ἀπό
 ἐπιβουλῆς ἡ δὲ καὶ νὰ μὴ πλάσσειν τὴν
 ὡς ἡγεμονία, ὅσῳ εἶναι ἐπὶ τὴν πό
 λιν ἢ καὶ τῶν, δὲ νὰ μὴ πλάσσειν ὁ
 ἀδύνατον μαχόμενον δὲ ἴσως δὲ νὰ
 πλάσσειν καὶ νὰ ἴσως ἐπὶ τῶν ἴσως
 ἐπιβουλῆς καὶ νὰ μὴ πλάσσειν τὴν
 ἀδύνατον ἴσως καὶ νὰ μὴ πλάσσειν
 ἴσως ἴσως ἴσως δὲ ἴσως ἴσως
 καὶ ἀνδραγαθῶν ἴσως, διὰ γὰρ νὰ
 ἴσως τῶν ἴσως μὴ δὲ μὴ πλάσσειν
 ἴσως νὰ μὴ πλάσσειν διὰ ἴσως νὰ εἴη
 καὶ μὴ πλάσσειν καὶ ἴσως
 νὰ ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως
 ἀδύνατον νὰ ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως
 καὶ ἴσως ἴσως νὰ μὴ πλάσσειν
 ἴσως ἴσως ἴσως νὰ μὴ πλάσσειν
 ἴσως, καὶ τῶν ἴσως ἴσως ἴσως
 καὶ ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως
 ἴσως νὰ ἴσως ἴσως ἴσως ἴσως
 ἴσως ἴσως ἴσως

Πρόσφατη επίσκεψή μου στην Κεντρική Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη (Biblioteca Centrală Universitară «M. Eminescu») του Ίασιού μου επέτρεψε να εξετάσω από κοντά τον ελληνικό κώδικα ΠΙ.284, που γνώριζα μόνον από έμμεσες περιγραφές.⁴ Οί πληροφορίες μιλούσαν για έναν χειρόγραφο κώδικα του 19ου αιώνα που περιείχε 7 κωμωδίες του Μολιέρου. Από αυτές είχαν ταυτιστεί, όπως διαπίστωσα, σύμφωνα με αναγραφή σε λατινικούς χαρακτήρες που υπάρχει στο έσώφυλλο της στάχωσης, πέντε τίτλοι: 1. «Προσκαλεσάμενος [sic] από την πέτρα» (= *Dom Juan ou le Festin de Pierre*), 2. «Σικελιανός έρωτας ζωγράφος» (= *Le Sicilien ou l'Amour peintre*), 3. «Έρωτας ιατρός» (= *L'Amour médecin*), 4. «Ο Φιλάρηρος» (= *L'Avare*) και 5. «Πεῖσμα Έρωτικόν» (= *Le Dépit amoureux*). Η αναγραφή στο έσώφυλλο της στάχωσης συμπληρώνεται με τὸ σχόλιο: «Opt (σβησμένο και γραμμένο από πάνω) Septe piese de teatru in neogreacă».

Η αὐτοψία τοῦ χφ. με έφερε κοντά στα ακόλουθα πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Ο κώδικας διαστάσεων 21 cm × 14,5 cm αποτελείται από 608 αριθμημένες σελίδες. Είναι άκεφαλος και κολοβός και φέρει ένιαίο γραφικό χαρακτήρα. Όλες οι κωμωδίες έχουν αποδοθεί σε πεζό λόγο. Στην σ. 513 υπάρχει κτητορικό σημάδι σε κυριλική γραφή· υπογράφει ένας λογοθέτης Μαυρίκιος (;).

Περιγραφή του χειρογράφου - Περιεχόμενα

Άρχίζει στην σ. 3, incipit: (αειπούμεν) κάμνετε κάμε με λέγω την χάριν να είπης...». Πρόκειται για μετάφραση του «Σχολείου των συζύγων»· ή απόδοση είναι πανομοιότυπη με αυτήν που διασώζεται αντιγραμμένη στον σύμικτο κώδικα 1030 της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας.⁵ Οί σελίδες 3-64 περιλαμβάνουν τὸ «Σχολεῖον των συζύγων».

Στην σ. 64 αρχίζει η «Φιλονεικία περι του σχολείου των γυναικῶν»

νεργασία με τον Όμιλο Μελέτης Νέου Έλληνισμού (Montréal), όπως και στην ανακοίνωσή μου στην «Η Έπιστημονική Συνάντηση. Μήμη Γ. Π. Σαββίδη» που διοργάνωσε τὸ Τμήμα Φιλολογίας του Τομέα Μεσαιωνικῶν και Νέων Έλληνικῶν Σπουδῶν του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (11-14 Μαρτίου 1997), με τίτλο «Χειρόγραφες μεταφράσεις του Διαφωτισμού». Με τον συνάδελφο κ. Γιώργο Κεχαγιόγλου σχεδιάζουμε την κριτική έκδοση του κειμένου.

4. Βλ. π.χ. τὰ σχόλια στα ὅποια προβαίνω στην έργασία μου «Traduzioni greche manoscritte da Molière: l'uso dell'italiano come lingua veicolare», *Testi letterari italiani tradotti in greco (dal '500 ad oggi)*, A cura di Mario Vittli, Messina, Rubbettino, 1994, σ. 157 και Anna Tabaki, *Le théâtre néohellénique: Genèse et formation. Ses composantes sociales, idéologiques et esthétiques*, τ. II, Paris, EHESS, 1995, σ. 408.

5. Άννα Ταμπάκη, «Ο Μολιέρους στην φαναριώτικη παιδεία. Τρεις χειρόγραφες μεταφράσεις», *Τετράδια Έργασίας* 14, Άθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1988, σ. 150.

(= *La Critique de l'École des Femmes*): τὸ ἔργο περιέχεται στίς σ. 64-110. Ἀκολουθοῦν τὰ ἔργα: «Ἐρως ἱατρὸς» (σ. 110-147), «Ὁ Μισάνθρωπος» (σ. 148-235), «Προσκαιεσάμενος [sic] ἀπὸ τὴν πέτραν» (σ. 235-337), «Ὁ Σικελιανὸς ἢ ἔρως ζωγράφος» (σ. 338-369). Στὴν σ. 370 ἀρχίζει «Ὁ Φιλάργυρος» καὶ παρεμβάλλονται, μετὰ τὴν ἀναγραφή, οἱ τίτλοι τῶν ἐξῆς κωμωδιῶν: «Γεώργιος Δανδίνος» (= *George Dandin, ou le mari confondu*), «Ὁ ὑποκράτης [sic], ἦτοι Ταρτοῦφος» (= *Le Tartuffe, ou l'Imposteur*), «Ὁ χωριάτης ἄρχοντας» (= *Le Bourgeois Gentilhomme*), «Ὁ ἄρχων Πουρμονιάκος» (= *Monsieur de Pourceaugnac*), «Αἱ πανουργίαι τοῦ Σκαπίνου» (= *Les Fourberies de Scapin*). Ἐν συνεχείᾳ, περιέχεται τὸ ἔργο τοῦ «Φιλάργυρου» (σ. 370-505) καὶ ἀκολουθεῖ τὸ «Πεῖσμα ἐρωτικόν» (σ. 505-608). Τὰ τελευταῖα φύλλα ἔχουν φθαρεῖ καὶ ὁ κώδικας τελειώνει στὴν σ. 608.

Ἡ πρώτη ἐπαφή μετὰ τὸν χειρόγραφο κώδικα III.284 τοῦ Ἰασιῶ με ἐδήγησε στὸ συμπέρασμα πὼς πρόκειται γιὰ μία μεταφραστικὴ πρακτικὴ ποῦ φέρει ἀναμφίβολα τὴν σφραγίδα τῆς φαναριώτικης περιόδου στὸν χῶρο τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν. Χωρὶς νὰ θέλω νὰ καταλήξω σὲ γρήγορα συμπεράσματα σχετικὰ μετὰ τὴν ἀκριβὴ προέλευση τοῦ χειρογράφου καὶ τὴν ἀρχικὴ χρονολόγησή τῶν μεταφράσεων ποῦ περιέχει (μέσα 18ου - ἀρχὲς 19ου αἰ.), θὰ σταθῶ σὲ δύο ἀναπάντεχα καὶ σημαντικὰ, κατὰ τὴν γνώμη μου, τεκμήρια: πρῶτον, ὁ κώδικας διακρίνεται ἀπὸ ἐνιαῖο ὕψος γραφῆς, εἴμαστε δηλαδὴ ἐμπρὸς σὲ μία πλούσια συλλογὴ μολιερικῶν κωμωδιῶν μετὰ ἀφετηρία ἕναν πολυπράγμονα μεταφραστή, καὶ δεῦτερον ἐμφανίζονται ἀκριβῶς ἐδῶ, σὲ χειρόγραφη μορφή, μείζονα κείμενα ὅπως ὁ *Δὸν Ζουάν, ὁ Μισάνθρωπος, ἀκόμη καὶ ἡ Κριτικὴ τοῦ Σχολείου τῶν γυναικῶν*, τὰ ὁποῖα θεωροῦσαμε πὼς ἔμειναν ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τῆς μεταφραστικῆς δραστηριότητος τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, κείμενα πολὺ ἀξιόλογα, ποῦ θὰ συναντήσουμε ἐντούτοις ἐπίσημως στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ ὄψιμου πιά 19ου αἰώνα ἢ καὶ τοῦ ἀρχόμενου 20οῦ. Εἴμαστε δηλαδὴ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν θεωρία τῶν μαθητικῶν ἀσχήσεων στὸ πλαίσιο τῶν σχολείων, ὑπόθεση ποῦ εἶχα ὑποστηρίξει πρὶν νὰ ἐξετάσω ἀπὸ κοντὰ τὸν κώδικα· ἀντιθέτως ἀκολουθοῦμε τὰ ἔγγραφα μίας πολὺ καλῆς συγκυρίας τῆς ἱστορίας τῆς παιδείας μας. Ὁ ἀρχικὰ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν τεσσάρων χειρογράφων μεταφράσεων τῆς φαναριώτικης περιόδου⁶ ἀνέρογεται τῶρα πιά σὲ δέκα τίτλους.

ANNA TAMIAKI

6. Κοντὰ στίς τρεῖς χειρόγραφες μεταφράσεις ποῦ ἔχω ἐκδώσει («Κωμωδία τοῦ ἀναισθήτου», «Ὁ κατὰ φαντασίαν κερατοφόρος», «Τὸ σχολεῖον τῶν συζύγων»), συνυπολογίζουμε καὶ μία τέταρτη τῶν *Précieuses Ridicules* («Ἀρχόντισσας εὐγενέσταταις, καὶ ἀρχινοῦσταταις γελοιώδεις») ποῦ ἔφερε στὸ φῶς ὁ Γεράσιμος Γ. Ζώρας («Μία ἀγνωστὴ μετάφραση κωμωδίας τοῦ Μολιέρου στὰ ἐλληνικά», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Παρουσία* 7 (1990) 61-88).